

Zenon E. Kohut. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: Imperial Absorption of the Hetmanate 1760—1830s.— Cambridge (Mass.): Harvard Ukrainian Research Institute, 1988.— 363 p.

Очевидний брак тягlosti в історії державности України є одним з найбільш проблемних аспектів української історіографії. Період Київської Русі закінчився до татаро-монгольської навали (сам Київ упав 1240 р.), і аж у часі війни Богдана Хмельницького проти Польщі 1648 р. історики знову почали цікавитися українською землею. На жаль, у XVIII ст., після поразки гетьмана Івана Мазепи у битві під Полтавою, це зацікавлення знову завмерло. Українська історіографія мусила чекати аж до другої половини XIX і XX ст., щоб нею належно зайнялися науковці. Зокрема, Зенон Когут своєю працею „Російський централізм і українська автономія...“ намагається заповнити одну з тих білих плям в українській історіографії.

Дослідження З. Когута зосереджується на періоді включення Козацької держави до складу Російської імперії. Переяславська угода 1654 р. віддала Україну в руки московського царя Олексія Михайловича, унаслідок чого понад століття тривали незчисленні збройні конфлікти, під час яких українську землю нищили російські, польські, шведські, молдавські та турецькі війська. Остаточне включення українських земель до Російської імперії відбулося після офіційного указу Катерини II (1770). З. Когут докладно описує період втілення та асиміляції Гетьманату в Російській імперії.

Головна теза З. Когута — твердження, що Катерина була освічена володарка, яка прагнула інтегрувати свою імперію згідно з раціональними і універсальними принципами. Ці принципи знайшли свій перший правдивий опір у конфлікті з Гетьманатом, який, твердить З. Когут, був „Росії перший досвід з західним типом регіоналізму і самоуправи“ (С. 299). Але, як показує автор, цей досвід не прийшов без серйозних труднощів. Аж у 1830-х рр., коли відбулася офіційна реєстрація козаків як окремої верстви державних селян, імперська соціальна структура була відповідно відзеркалена в Україні.

З. Когут твердить, що до легкого асимілювання української шляхти в імперську службу причинився головню генерал-губернатор Малоросії Румянцев. Але він також твердить, що в деяких випадках цей процес був нерівний і навіть дещо поляризував суспільство. Місто, за винятком Києва, було зрусифіковане; натомість село залишалося українським. Минуло багато часу, заки „поважне число провінційних шляхтичів були русифіковані і козаки злилися зі селянами“

(С. 303). Феномен „бути українцем [...] був практичним синонімом селянина“ (С. 303).

Особливо цікавою була роль українців у Комісії для складання нового „Уложения“ (1767—1769), яка ставила собі за мету боротьбу з автономістськими прагненнями української лодности, зокрема козацької старшини й духовенства. За винятком селянства, у цій Комісії були репрезентовані усі соціальні групи населення і брали участь у формуванні її наказів. У додатку З. Когут подає не тільки офіційні накази, що були подані до Комісії, але й ті, яких генерал-губернатор Румянцев не дозволяв вводити в життя.

Усе ж таки в книжці є декілька моментів, які вимагають докладнішого розгляду. Так, роль Києва у цьому періоді доволі неясна. Автор пише: „В 1796 р. адміністративна злука Києва з Гетьманатом була перетята й місто стало столицею новоствореної правобережної київської провінції“ (С. 288). Але він не подає додаткових свідчень щодо ролі, яку відіграло це стародавнє місто. Далі читаємо, що маґдебурзьке право було знесене на Лівобережній Україні 1831 р., але Київ зберігав свій особливий привілей ще впродовж наступних трьох років. Автор не пояснює детально, а лише стверджує: „З уваги на те, що Правобережна Україна була втілена в імперію другим поділом Польщі, імперська влада була дещо толерантною у справі регіональних поділів“ (С. 288). З. Когут не подає жодних подробиць про цей процес, який мусив відчутно вплинути на суспільно-політичне становище Гетьманату. Найбільшою ілюстрацією відношення цих двох „українських інституцій“ є твердження автора, що існували „адміністративні зв'язки між Гетьманатом і Києвом [...]“ (С. 159).

Іншою проблемою є захоплення автора Катериною II і її відношенням до провідних мислителів цього часу. З. Когут приписує цариці надто багато розуму, а також альтруїстичного і гуманістичного почувань. Чари Катерини, експансія на Південь України і її шлях у Прибалтику не сприймаються як результат імперського мислення, а радше як продукт її „просвітительського“ світогляду. На думку автора, усе, чого Катерина бажала, це „вповні використати людський і економічний потенціал імперії“ (С. 101). Її мотивація щодо втілення цих територій в імперію, згідно з твердженням З. Когута, була вкорінена в її бажання принести „поступ, просвітительство й добробут в кожний куток імперії“ (С. 208). Змальованому автором портретові цариці бракує реальної симетрії і глибини виміру. Немає сумніву, що Катерина II була дуже комплексною особистістю як у мотивації справ, так і в їх виконанні. Однак З. Когут, виглядає, надто захоплений її образом „освіченої володарки“.

Менш ніж через десять років після створення Комісії для складання нового „Уложения“ формулювання імперської політики щодо провінцій, себто „городового уложения“ (1775), зліквідувало усі надії на будь-яку автономію України. Із занепадом турецького панування на Чорному морі Запорізьку Січ, як традиційний оборонний форпост України проти Оттоманської імперії, було знищено російськими військами, коли вони поверталися з війни з турками. Знищення цієї останньої фортеці козацької свободи, що стала також символом їхнього духу незалежності й спеціальних прав, було реальним доказом прагнень Катерини II. Намагаючись позбутись постійних козацьких революцій на Січі й будучи розчарованою тими методами, які застосовував генерал-губернатор Румянцев, аби прихилити до себе козаків і шляхту, Катерина II виробила нову агресивну політику, яку вона почала здійснювати в січні 1782 р. Ця політика цілковито нехтувала тим особливим історичним місцем, яке займали козацька традиція і козацькі звичаї. Цариця реорганізувала козацьке суспільство на свій лад і по суті довела

до кінця період української історії, який ми називаємо Козацько-гетьманською державою.

Авторові треба віддати належне за його прямолінійність в обговоренні дуже часто забутих, маловідомих, а то й енігматичних історичних подій. Його праця вносить чимало нового в еволюційну природу стосунків між московитами й козаками. З. Когут чітко і недвозначно аналізує Переяславську угоду і пізніші неясності, які нашарувалися довкола цього документу. Він розглядає декілька делікатних справ, які дуже часто інші історики обминають, бо вони воліють розглядати козацьку елітарну верству як колонізованих росіян. З. Когут цілком переконливо доводить, що різка відмінність у стосунках козаків з Польщею і Московією не сприяла їхній спеціальній підготовці до переговорів з московитами: „По суті речі, козаки вірили, що вони тільки змінiali польського короля московським царем“ (С. 65). Саме це і є ключем до зрозуміння становлення відносин між Гетьманатом і Російською імперією. Процес включення України в імперію, який більшість істориків вважає доволі гладким, насправді був болючим і тривав більш ніж століття; він закінчився, коли Катерина II домоглася цілковитого російського контролю над Україною в останній чверті XVIII ст.

Книжка З. Когута „Російський централізм і українська автономія — імперське втілення гетьманату 1760-х—1830-х років“ є якісно новим науковим дослідженням, яке викликає у читача більше запитань, ніж відповідей. Своім аналізом взаємин між автократичним царським режимом і Гетьманщиною З. Когут успішно заповнив значну прогалину в українській історіографії. Його праця вартісна і потрібна як професійному історикові, так і студентові історії. Важливість і актуальність її полягає у крапцюму пізнанні європейської історії.

Микола РУДНИЦЬКИЙ

The Ukrainian Heritage in America / Eds. Walter Dushnyck, Nicholo L. Fr. Chirovsky.— New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1991.— XII + 690 p.

Бувальщина української національної спільноти ХХ ст. є знаменна безпрецедентним стилем історичного динамізму явищ, подій і фактів соціально-економічного, етно-культурного й громадсько-політичного аспекту в контексті середньо- й східноєвропейського історизму. Національно-культурне а згодом політично-державне відродження українського народу в добу „Весни народів“ та визвольних змагань у час Першої світової війни, відтак державницькі почини перед Другою світовою війною і в період її фатальних умов та далі мирне досягнення Української державности — це пройдений тернистий шлях у всенаціональному поході по золоте руно щастя сучасних і майбутніх поколінь українства.

Але згаданий змаг народу пов'язаний з численними жертвами, морем пролитої крові, всенародним горем, що десятиліттями скривалося у тюрмах і концтаборах, та розсіянням нашого культурного й громадсько-політичного активу по широкому світі — примусовою еміграцією. Так було з мазепинською політичною еміграцією, і згодом це повторилося у нашому столітті. У кінці ХІХ — на початку